

بررسی نقوش سوزن دوزی و کاربرد آن در پوشاک بانوان

فرشته حبیب زاده^۱، علی محمودی عالمی^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی پارچه و لباس دانشگاه غیرانتفاعی مارلیک نوشهر (نویسنده مسئول)

^۲ استادیار دانشگاه غیر انتفاعی مارلیک نوشهر -ایران

چکیده

پوشاک و صنایع دستی مهم ترین ابزار انتقال فرهنگ و هنر در بین سرزمین های مختلف از گذشته تا به امروز بوده است. سوزن دوزی ترکمن یکی از پر نقش و نگارترین دست بافته های زنان ترکمن به شمار می رود که با استفاده از شیوه های مختلف نقوش زیبا برای تزئین وسائل البسه خلق کرده اند زنان در گوشه و کناره مختلف دنیا تلاش کرده اند تا پوشاک محلی خود را حفظ نمایند از اهداف پژوهش ترویج الگوهای مناسب پوشاک برای بانوان به واسطه شناخت عناصر سنتی البسه بومی بانوان ترکمن و کاربرد آن ساختن مساله بهره برداری نو از پوشاک محلی اقوام ایران است رسیدن زیبا شناختی و بوم شناختی از جمله اهداف این تحقیق بوده و به علت بومی بودن. روش آن گردآوری آن بصورت پژوهش میدانی و بر حسب تحلیل صورت گرفته است پوشاک سنتی ترکمن از جمله میراثی است که دارای اشتراکات بسیاری است که هر کدام از ترکیب نقوش، رنگ واز همه مهم تر ذهن گره خورده ی هنرمند با طبیعت به وجود آمده اند. پوشاک از نیازهای اولیه ی بشر بوده که لباس مردان و زنان در هریک از جوامع از لحاظ طرح اسلوب دوخت، حتی جنس، رنگ و شامل متاثر از الگوهای فرهنگی-قومی متداول در همان منطقه بوده است. در واقع نشانه و شناسنامه هویتی اشکار و متمایز کننده هریک از جامع های قومی-عشیره ای همانا پوشاک بومی و سنتی آن ها بوده است.

واژه های کلیدی: نقوش، رنگ، سوزن دوزی، پوشاک ترکمن

مقدمه:

سوزن دوزی از دیگر هنرهای دستی زنان ترکمن هست که فوق العاده زیبا و ظریف است. و تاریخچه کهن در تاریخ سرزمین کشورمان دارد و بر روی پوشاک ترکمنان نقوش سوزن دوزی خودنمایی می کند هر کدام از نقوش دارای باور اعتقادی خاص خودش می باشد. هنرهای دستی از دیرباز قوم ترکمن عجین شده و به دو دسته تقسیم می شود که شامل: ابریشم بافی، سوزن دوزی، نوار بافی، سکه دوزی است. دسته دوم قالی بافی، بافت گلیم، نمد بافی، جاجیم بافی زن ترکمن با الهام از ماه، خورشید، درخت و گل، نقوش جانوری و اعتقادی هر یک از عوامل محیطی دارد دست بافته های خود نقش می بندد و مزین میکنند (لیلا پیکر وسید زینب موسوی، سال ۱۳۹۷، ۱).

از میان اقوام ایرانی ترکمن ها در گلستان و خراسان پراکنده اند از ویژگی های و بافت اصیل و بومی پوشاک سنتی ترکمن از جمله میراثی هست که دارای اشتراکات بسیاری است که هر کدام از ترکیب نقوش و رنگ و شکل و از همه مهمتر ذهن گره خورده هنرمند با طبیعت به وجود می آید (زهره قوی پنجه، سال ۱۳۹۴، ۲).

هنر سوزن دوزی آن چنان در زندگی زنان ترکمن در امیخته شده که وقتی در پی منشا آن میگردیم در این کار توفیق نخواهیم یافت (اسفندیاری-منتخب صبا- سال ۱۳۷۹، ۱۸۰).

بیان مساله تحقیق:

در هنر ترکمن استفاده از نقش و نگار برای افراد خانواده متفاوت هست. در کودکان یک نقش و نگار در بزرگسالان یک نقش و نگار دیگر. در نوعروسان و دامادها یک نقش و نگار دیگر با هه فرق می کند جدا از زیبایی، جلوه و شکوهی که رنگها به لباس می بخشد در کاربرد اجتماعی نیز بازتابانده ارزش ها پذیرفته شده و در فرهنگ مردم جامعه هستند.

گاه ممکن نقش یک حیوان باشد گاه میتواند اندیشه و فرهنگ و باورهای اسطوره ای آیینی و اقلیمی شان باشد گاه ممکن است هندسی و نگاره های انتزاعی باشد.

هدف تحقیق: تجزیه و تحلیل و رنگ پوشاک ترکمن، از جنبه های مفهومی نقش و نگاره ها (گیاهی، حیوانی، هندسی) و احیای مجدد نقوش در طراحی پوشاک معاصر هست

سوال های تحقیق یا فرضیه های تحقیق:

۱- منشا پیدایش نقوش و نمادهای پوشاک زنان ترکمن گجاست؟

۲- مهم ترین نقوش در بین ترکمن ها چیست؟

فرضیه های تحقیق:

نقوش در پوشاک زنان ترکمن بر گرفته از طبیعت اطراف هنرمندانست. رنگ قرمز رنگ غالباً در پوشاک ترکمن هاست. مهم ترین نقش در هنر ترکمن نقش قوچ است که جایگاه ویژه ای دارد.

شهرستان ترکمن در جنوب شرقی دریای مازندران و غرب استان گلستان قرار دارد به خاطر ویژگی های فرهنگی و ادب و سنن ویژه، صنایع دستی و بافت و پوشاک ترکمن همیشه مورد توجه است.

نقوش در پوشاک ترکمن بصورت رودوزی سنتی، ابریشم بافی، کاموا بافی، و نوار بافی و روش های دیگر به کار برده می شود.

در این مقاله سعی خواهد شد با نگاهی به این نقوش به بررسی و تجزیه و تحلیل آن ها پرداخته شود از لحاظ خواستگاه اساطیری، دینی، مذهبی، قومی، آن مورد مطالعه قرار گیرد

روش انجام تحقیق: توصیفی، روش گرد آوردن اطلاعات، اسنادی (کتابخانه ای). مطالعه منابع مکتوب شامل پایان نامه ها و کتاب هاست

ابزار گرد آوری اطلاعات: اسنادی: فیش برداری. سایت های معتبر

پیشینه تاریخی قوم ترکمن:

ترکمن ها یکی از اقوام ترک تبار آسیای میانه هستند که عمدتاً در ترکمنستان، شمال غرب افغانستان، و شمال شرق ایران سکونت دارند آنها به زبان ترک تبار شاخه آغوز غربی سخن می گویند و بیشتر آنان مسلمان سنی هستند. ترکمن ها تا حمله مغول شهرنشین بودند و بعد از اوایل قرن بیستم عمدتاً تا کوچ نشین بودند اما پس از آن به مرور ده نشین و شهر نشین شدند (زینب موسوی، لیلیا پیکر، ۱۳۹۷، ۱۰۸).

زبان رکن اساسی شناسنامه هویت قومی-فرهنگی اقوام است. زبان ترکمن به گروه زبان های ترکی آغوز-یا ترکی شاخه غرب و جنوب غربی -تعلق دارد ترکی ترکمنی دارای گویش های چندی است که میان طوایف مختلف پراکنده در ترکمنستان و ایران و سرزمین های دیگر به آنها سخن می گویند (حسین جهان تیغ و همکاران، ۱۳۹۱، ۱).

زبان ترکی آغوز، به زبان های آذربایجانی و ترکی استانبولی نزدیک است ترکمن های ایران علاوه بر زبان فارسی با لهجه های مازندرانی و ترکی آشنایی دارد. (سمانه شهری نژاد، ۱۳۹۲، ۸۵)

اقوام ایرانی ترکمن که در استان گلستان و خراسان پراکنده هستند به ویژگی فرهنگی و اصیل صنایع دستی بومی خود توجه دارند.

بندر ترکمن به خاطر ویژگی های فرهنگی و ادب و سنن ویژه و بافت اصیل بومی و هم چنین رونق صنایع دستی همیشه مورد توجه ایران شناسان و گردشگران خارجی و داخلی است. هنرهای سنتی رایج در این شهر عبارتند از: قالی بافی، سوزن دوزی، بخشی گری، نوازندگی دوتار، کمانچه، نی و تنبورک می باشد هدف از این تحقیق در این مقاله سعی خواهد شد با نگاهی به این نقوش و بررسی و تجزیه و تحلیل آن ها پرداخته شود، خواستگاه اساطیری، دینی، مذهبی و قومی آن مورد مطالعه قرار گیرد (زهرای قوی پنجه، ۱۳۹۴، ۶۴)

پوشاک ترکمن:

پوشاک بارزترین سمبل فرهنگی، مهمترین و مشخص ترین مظهر قومی و بهترین وسیله انتقال نشانه فرهنگی است که به سرعت تحت تاثیر پدیده های فرهنگ پذیری در بین جوامع گوناگون انسانی قرار میگیرد (مریم سرافرازی وهمکاران، ۱۳۹۸، ۱۲)

در سالهای گذشته ترکمن ها اقتصاد بسته و محدودی داشتن و پوشاک مورد نیاز افراد خانواده خود را توسط زنان قبیله ان هم از پشم گوسفند یا ابریشم تهیه و مصرف می کردند زنان ترکمن با افرینش های هنری خود یادگار فراوانی از ان به جا گذاشتن. (حجازی-۱۳۹۵، ۴۵)

پوشاک محلی بانوان ترکمن :

ترکمنها از معدود اقوام ساکن ایران هستند که هنوز هم از لباس های سنتی خود استفاده می کنند. لباس های زنان ترکمن معمولا رنگی و پر نقش و نگار و در عین زیبایی پوشیده هستند. لباسهای ترکمن بسیار متنوع بوده علت و فلسفه خاصی دارد که با دوره های سنی آنان مرتبط است (وفایی فرد، ۱۳۹۵، ۸۹)

پوشاک زنان ترکمن شامل :

پیراهن .بالاپوش. روسری .کلاه. چادر ترکمنی زیورآلات .سرپوش (سربند) دستمال کلاه .انق. بورک. دهان بند .موبند .

پیراهن:

۱- زنان ترکمن پیراهنهای ابریشمی می پوشیدند که غالبا به رنگ قرمز بود و ((قیرمیز کوینک)) نام داشت در قسمت یقه و سر استین سوزن دوزی می شد. پیراهن سه قسمت داشت: ینگ- یا استین، (یان) یا پهلو واشیری با دامن بر روی پیراهن شال یا کمر بندی بسته میشد ۲- پیراهن برش ساده ای دارند یقه ان گرد و بدون بر گردان است واز جلو تا زیر سینه چاک دارد.

دختران کمر بندی اراسته به دانه های کوچک وریز منجوق استفاده می کردند که مونجوق قوشاق نامیده می شد

یقه پیراهن را با گل یقه می اراستند. ((بوقاو)) سینه ریز نقره ای درشتی بود که از گردن می اویختند. (محمدی، ۱۳۹۰، ۱۰۸)

شکل ۱ - پیراهن زنان ترکمن

تصویر اول پیراهن بانوان ترکمن (محمدی، ۱۳۹۰)

بالاپوش: چابیت بالاپوشی بود که زنان ترکمن و برروی پیراهن می پوشیدند دختران برای دوران عروسی نیم تنه مخصوص تهیه می دیدند که پر از سوزن دوزی و آویزه هایی از سکه و پولک نقره بود.

شکل ۲-بالاپوش زنان ترکمن

تصویر دوم: بالاپوش بانوان ترکمن (محمدی-۱۳۹۰)

چارقد روسری های بزرگی است که زنان ترکمن به سر می کنند. از جنس ابریشم بوده این روسری ها در طرحها و رنگ های متنوعی هستند و معمولاً گران قیمت اند و از این حیث با روسری های معمولی قابل مقایسه نیستند ولی امروز از چیت گلدار با یک ریشه بلند مکرومه دوزی است، می پوشانند.

شکل ۳ روسری زنان ترکمن

تصویر سوم: روسری و کلاه زنان ترکمن (نگارنده)

کلاه: معمولاً زنان ترکمن بعد از ازدواج زیر روسری خود یک کلاه به سر می گذارند که نشانه متأهل بودن آنهاست. چادر ترکمنی:

چاشو پوششی چادر برای زنان ترکمنی است که آن را روی سر می کنند.

شکل ۴ چادر زنان ترکمن

شلوار:

این شلوار لیفه ای است و میان ساقی فراخ تر از میان ساق های شلوار معمول در میان بانوان دیگر در ایران دارد .
جنس آن در کرباس متقال به رنگ سفید انتخاب می شود .

تصویر پنجم: دمپای شلوار لیفه ای ترکمن سوزن دوزی نقوش هندسی

جوراب شلواری: بانوان ترکمن از جورابهایی که خود از پشم های الوان می بافند استفاده میکنند

سرپوش (سربند) زنان:

سرپوش: شامل سر و گردن است و آن شامل :

۱- سربند ۲- پیشانی بند ۳- گردنبند ۴- دهان بند ۵- موبند ۶- صورت بند (حسین جهانتیغ-همکاران)

پیشینه سوزن دوزی:

این هنر سوزن دوزی تاریخی کهن در تاریخ سرزمین کشورمان دارد. گلدوزی مصور ترکمن از زمان سکاها رایج بوده و در دیگر دوره ها به همراه سایر دوخت و دوز از رواج کامل برخوردار بوده است. دوره اوج این هنر در دوران افشاریه و زندیه و بخصوص قاجاریه باید دانست و آثار باقیمانده از این دوران خود گواه مدعاست.

در زمانهای قدیم دوخت ترکمن بر روی ابریشم سیاه انجام می شد و نگاره ها همه زمینه را فرا می گرفت و معمولا طرح مکرر کوبی به شیوه خاص با برگهای که همه زمینه پوشانده دوخته می شد (اسفندیاری-۱۳۷۹)

قدیمیترین نمونه دوخت سوزن دوزی ترکمن موجود در موزه های جهان مربوط به دوره سلجوقیان می باشد سابقه این هنر اصیل وبومی با پیدایش پارچه های ابریشمی برابری می کند. (زهرای قوی پنجه -۱۳۹۴)

هنر سوزن دوزی ترکمن

سوزن دوزی ترکمن زنجیره ای فشرده و بسیار ریز می باشد که در ترکمنی سانجیم نامیده می شود. (مریم سر افزای -۱۳۹۸) به سوزن دوزی در گویش ترکمنی (تکین تکماک) می گویند. از اوایل قرن ۱۹ میلادی، سوزن دوزی در تزئین پوشاک مورد استفاده قرار گرفت و در همین قرن در امر سوزن دوزی از پشم خانگی و نخ ابریشم استفاده می کردند.

از مهمترین اشتغالات زنان ترکمن و ایل گوکلان سوزن دوزی است (لیلا پیکر -۱۳۹۷)

سوزن دوزی ترکمن زنجیره هایی فشرده و بسیار ریز است که در اصلاح ترکمن ((سانجیم)) نامیده می شود که بوسیله همین زنجیره ها، سطح رویی پارچه که از قبل طراحی شده است پر می شود. که در اصطلاح ترکمن ((چکم)) نامیده می شود. سپس طرح مورد نظر بیشتر طرح ذهنی است با استفاده از زنجیره دورزی پر می شود. (صالحی لرستانی-۱۳۷۷: ۴۶)

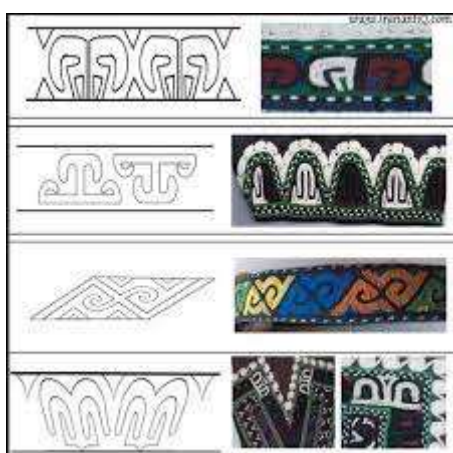
سوزن دوزی ترکمن عمدتاً در لباس زنان استفاده میشود مهمترین سوزن دوزی ترکمن عبارتند از:

الف: پیراهن: در پیراهن زنان ترکمن یقه و سراسر استین ها سوزن دوزی می شود

ب: کلاه (الین دانگی): زنان ترکمن از کلاه حلقه ای شکل به نام الین دانگی با ارتفاع (۲-۵،۲) سانتیمتر و قطر متفاوت استفاده می کنند که در بین وطوایف مختلف ترکمن متفاوت است. و زنان مسن از الین دانگی ها یی با ارتفاع بیشتر استفاده میکنند. برای تزئین الین دانگی سوزن دوزی شده امروز در بین نو عروسان و میانسالان بیشتر رایج است

ج: عرقچین (بوروک): بوروک یا عرقچین که غالباً با نقوش گوناگون سوزن دوزی می شود روی این کلاه صاف و فاقد برجستگی بوده و دختران آن را با زینت آلات نقره ای می ارستند (محمدی-۱۳۹۰ ص)

نقوش بکار رفته در هنر سوزن دوزی ترکمن را می توان به انواع انسانی، حیوانی، گیاهی و حاشیه تقسیم کرد در ادامه نمونه هایی از آنها آورده شده است. (زهرا قوی پنجه-۱۳۹۴)

تصویر نهم: اشکال هندسی و حیوانی و گیاهی

سوزن دوزی ترکمن از آن دسته سوزن دوزی هایی است که طی آن تمام یا قسمتی از اعظم پارچه و بخیه های رنگین پوشیده می شود ، دوخت به صورت خط هایی است که طرح هندسی به خود گرفته و از نوع دوخت ابریشم است که در آنها قطر سراسر خطوط یکی است. (رحیمی پریچهر- ۱۳۸۵)

درباب نقوش و ترکیب سوزن دوزیهای ترکمن و سایر ملل کوچ را به یک باور مشترک می رسیم که همه اقوام با ساده ترین اشکال و خطوط سعی در رساندن پیام و ارتباط با هم نوع و بر جا گذاشتن آثاری از خود بودند .

در تصویر دهم: نقوش هندسی

تصویر یازدهم: سوزن دوزی نقوش هندسی و نقوش طبیعی (خورشید)

نقش سواستیکا، نقش قوچک، طرح ترکمن (بخارایی) ترنجی، شمسه ای، کاسه و نیم کاسه، لچک، هندسی، درختی و غیره می باشد و پارچه های مورد استفاده بیشتر ابریشمی ، نخی، پشمی، به رنگ های مشکی ، نیلی ، زرد و قرمز می باشد. (پیمان متین- ۱۳۸۶)

تصویر دوازدهم: سوزندوزی بانوان ترکمن (نگارنده)

نقوش بکار رفته در پوشاک ترکمن عبارتند از :

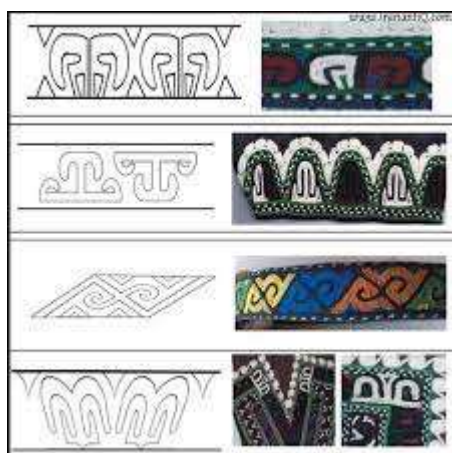
عناصر طبیعت چون خورشید ، ماه و ستاره

نقوش حیوانی: شاخ قوچ، جوجه، گردن شتر، عقرب و ...

نقوش گیاهی: گل و گلدان ، گل ساعتی، ماری گل و ...

اشیاء: قند شکن ، انبردست ، ترازو ، شمع و ...

نقوش هندسی : نقش چهل تکه ، نقش هفت و هشت ضلعی و شطرنجی

تصویرسیزدهم: نقوش هندسی و حیوانی و گیاهی در سوزندوزی بانوان ترکمن

نمودار تحلیلی و محتوا سوزن دوزی ترکمن

جنس	نقش	طرح	
ابریشمی ونخی	جوجه، گردن شتر، عقرب	شاخ قوچ	حیوانی
ابریشمی	نقش چهل تیکه - نقش هفت و هشت	نقش	هندسی

ونخی	ضلعی، شطرنجی	سواستیکا ، ترنج، کاسه ونیم کاسه	
ابریشمی ونخی	ماری گل، گل ساعتی و نقش گل و برگ	گل وگلدان ودرخت	گیاهی

جدول نقوش سوزندوزی (نگارنده)

در نقوش سوزن دوزی ترکمن نقش درخت را می توان کاملاً بصورت طبیعی تشخیص داد درنقش سوزن دوزی ترکمن که ((باغ نقش)) (نقش درخت) معروف است به علت نوع بافت که آزادانه تر از مفرش ها و فرش های ترکمنی دراصل نقش کمتر تصرف شده است. (لیلا پیکر-۱۳۹۷)

تصویر:

تصویر چهاردهم: سوزن دوزی با نقوش گیاهی (درخت)

تصویر نقوش گل و برگ که به حالت اشعه ای از شکاف پهلو لباس به بیرون تابیده است.

تصویر:

تصویر پانزدهم: سوزن دوزی بانوان ترکمن (گل و گیاه)

تصویر نقوش هندسی درلباس بانوان ترکمن و تاجیک که تاثیرات کاشی کاری و معماری ایران مشهود بوده و غنای نقوش هندسی درلباس نواحی مختلف و نیز دوره ای تاریخی قابل توجه است. (زهرای قوی پنجه - ۱۳۹۴).

تصویر:

تصویر شانزدهم: سوزن دوزی بانوان ترکمن نقوش هندسی و گیاهی

نتیجه گیری :

در این مقاله سعی شده اطلاعاتی ثبت شود که موجب شناخت بهتر خوانندگان از هنر مردمان بندر ترکمن ، این مردمان سخت کوش و هنرمند شود. اطلاعات این مقاله از روش های کتابخانه ای، مشاهده ای گرد آوری شده است.

فرهنگ مردمان بندر ترکمن نشات گرفته از طبیعت زیبای زندگی شان است. پوشاک در هر قوم علاوه بر هویت بومی، اجتماعی و جغرافیایی ، وابستگی شغلی و صنفی و سیاسی ومذهبی و شان اجتماعی و فرهنگی و تداوم حیات تاریخی نسلها را دارد.

نقوش سوزن دوزی پوشاک ترکمن را می توان بر اساس شکل ظاهری الهام گرفته از طبیعت و محیط پیرامون و غیره دسته بندی کرد. مهمترین نقش در بین ترکمن ها نقش شاخ قوچ است که از دوران قبل از اسلام بوده و به عنوان نماد قدرت، باروری و چادر نشینی در بین اقوام ترکمن معرف بوده استو در بعضی از نقوش نقاط مشترک فرش و پوشاک ترکمن را می توان مشاهده کرد که اساس هندسی بودن نقوش برگرفتن آنان از طبیعت و کاربرد وسیع طیف رنگ قرمز دانست.

منابع:

- ۱-اسفندیاری(کوه نور) ، منتخب صبا ، نگرشی بر سوزن دوزی سنتی ایران ، چاپ دوم انتشارات منتخب صبا ۱۳۷۹
- ۲-متین، پیمان ، پوشاک ایرانیان (تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی ، ۱۳۸۳ ، ۱۳۸۶)
- ۳-قوی پنجه،زهرا،نقش و رنگ در پوشاک زنان تر کمن ،دومین کنفرانس بین المللی پژوهش در علوم تکنولوژی،ترکیه استانبول
- ۴-صالحی لریستانی،شراره ،نشریه افرینش ،تهران،۱۳۷۷
- ۵-سرافزازی،مریم،محمودی،فتانه،نوری،جواد،مطالعه تطبیقی طرح ونقش لباس اجتماع بانوان ایران وتاجیکستان ،کنفرانس ملی مهندسی نساجی ،پوشاک ومد قائمشهر،۱۳۹۸
- ۶-شاه حسینی ،مریم ،۱۳۹۲،پوشاک ایرانی ،کتاب ماه تاریخ جغرافیا،ش ۱۸۳،ص ۹۲
- ۷- محمدی،رامونا،پوشاک محلی اقوام ایرانی ،۱۳۹۶.تهران
- ۸-شهری نژاد،سمانه(۱۳۹۶)،تاریخ پوشاک استان گلستان(اقوام و فرهنگ عامه)،گرگان:انتشارات نام اوران ماندگار
- ۹-رحیمی،پریچهر -تاریخ پوشاک ایرانیان :انتشارات دانشگاه هنر :تهران-۱۳۸۵